

A progresszió válsága – a reformpárti ideológiai kontinuum¹

A (poszt)kommunista establishment jelenvalósága

„Két ember vala egy városban, egyik gazdag, a másik szegény. A gazdagnak felette sok juhai és ökrei valának. A szegénynek pedig semmije nem vala egyéb egy kis nőtstény báránkjánál, a melyet vett és táplált vala, s felnevelkedett nála gyermekeivel együtt; saját falatjából evett és poharából ivott és keblén aludt, és néki olyan vala, mintegy lánya. Mikor pedig utazó vendége érkezett a gazdagnak: sajnált az ő ökrei és juhai közül hozatni, hogy a vendégnek ételt készítsen belőle, a ki hozzá ment vala; hanem elvevé a szegénytől az ő bárányát, és azt főzeté meg a vendégnek, a ki hozzá ment.”

(Sámuel II. 12:1-4.)

„[A fejedelem] mindenekelőtt a mások vagyonától tartózkodjék, mert hamarabb felejtik el az emberek tulajdon apjuk halálát, mint vagyonuk elvesztését”

(Niccoló Machiavelli)

A tanulmány azt állítja, hogy a létező struktúrák mögött a valóság szerkezetét tekintve változatlanul a (poszt)kommunizmus gondolkodásmódja, logikája és személyekben megtestesülő kontinuitása uralkodik. A „reformpárti ideológiai kontinuum” kifejezésnek két egymással összefüggő olvasata van. Egyfelől a rendszerváltás előtti időszaknak arra a jellegzetességére utal, hogy szinte mindenki egy kontinuumot alkotva a reformpártiság táborában forrt össze². Másfelől a „kontinuum” azonosságot, folytatást is jelent, mert – annak ellenére, hogy a progresszió programja elvesztette korábbi magabiztosságát (előfeltevései válságba kerültek) –, azt hangsúlyozza, hogy nem szakítás és törés, hanem folyamatosság, azaz kontinuitás létezik a kommunizmus és jelenlegi viszonyaink, a posztkommunizmus között³.

Tőkés Rudolf a nyolcvanas évek végén mérleget vonva a honi politikatudomány akkori állapota felett, arról beszélt, hogy a politikatudomány központi témája a hatalom és a politika

¹ A tanulmány az OTKA F-68112. számú pályázat támogatásával készült.

² Tőkés Rudolf arról beszél, hogy a nyolcvanas évek végén a kelet-európai politikai reformokról folytatott vitákban az ember vagy a „reformista” vagy a „konzervatív” táborban köt ki. Magyarországon azonban „ezen a ponton nagyobb óvatosságra van szükség. Először is, a ’reformista’ magyar társadalomtudósok többsége, ha nem is feltétlenül ’marxista-leninistának’, de marxistának vallja magát, vagy marxistának minősül. Az 1980-as évek Magyarországon azonban ilyen azonosításnak vagy minősítésnek nincs különösebb jelentősége. Ha ’marxistán’ olyan társadalomtudósokat értünk, akik időszerű politikai problémákat taglalva marxista terminológiát használnak, akkor gyakorlatilag mindegyikük ’marxista’. Ha azokat hívjuk ’leninistáknak’, akik nyíltan hirdetik az osztályharcot, a tömegek mozgósítását, az erőszakot, a központi tervezést vagy ehhez hasonlókat és más gyógyírt nem is tudnak elképzelni az ország bajaira, akkor ma Magyarországon nagyon kevés leninista társadalomtudós van. Akik viszont vannak, azokat jobbra egy ’reformpárti ideológiai kontinuum’ képviselőinek minősíthetnénk – annál is inkább, mert megtévesztő módon a jelek szerint senki sem ellenzi nyíltan a magyarországi reformokat. E ’kontinuum’ táborába jóformán mindenki beletartozik, a ’munkásellenzéki’ demagógoktól azokig, akik a párt hatalomhoz való jogát nyíltan megkérdőjelezzik. Tőkés Rudolf: Politikatudomány Magyarországon az 1980-as években: eszmék, ellentmondások. *Századvég*, 1988/ 6-7. 23-24.p.

³ A kommunista értelmiség uralmának kontinuitása nem kizárólagosan magyar jelenség vö. például Miłosz, Czesław: *A rabul ejtett értelem*. Budapest, 1992.; Aron, Raymond: *Az értelmiség ópiuma*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.

„első kérdéseinek” vizsgálata, nevezetesen „ki kormányoz?”, „kinek a nevében?”, „kik járnak jól?”, és „kik öröködnék az örök felett?”. Magyarországon azonban – folytatja – ugyan mindenki szabadon beszélhet a politikáról, de senki sem teheti fel ezeket a kérdéseket. Ezek ugyanis arra készítetnék a szakma jóhiszemű művelőit, hogy valljanak színt ideológiai előítéleteiket és személyes politikai preferenciáikat illetően. Ehelyett azonban szinte mindenki egy marxista „reformpárti ideológiai kontinuum” képviselőinek tudhatja magát.⁴ A „kontinuum” a hit folyamatossága, az a meggyőződés, hogy a progresszió céljai éppen „beváltódóban” vannak, s ha ezt a hitet mégis megzavarnák a valóság tényei, akkor majd a reform(retorika) oldja fel a „disszonanciát”.

Azt állítom, hogy a válság nagy kérdései változatlanul ebben az értelmezési keretben, a marxista „reformpárti ideológiai kontinuum” *kizárólagos* paradigmájában vetődnek fel.

A „reformpárti ideológiai kontinuum” képviselői kezdetben tagadják a válságot. Nincs válság, mi vagyunk a progresszió erői, nincs is szükség politikai cselekvésre, hiszen a történelemfilozófiának (legyen ez a kommunizmus, a liberális demokrácia vagy csak úgy a modernizáció programja) *kétségtelenül* igaza van. Aztán hirtelen a problémák mégiscsak „begyűrűznek”, és megjelenik a sürgető igény, hogy ki kellene iktatni a „funkciózavarokat”.

„A gazdaságirányítási rendszer nagyszabású reformja azt mutatja – írja a hatvanas évek végén Nyers Rezső –, hogy a marxizmus-leninizmus alapelveinek gyakorlati megvalósításával nem egy változatlanra merevedett, már-már szinte tökéletes társadalmat hoztunk létre, hanem azt az alapot, amely továbbfejlődik, s amely ezután is mindig bizonyos fokú változás állapotában lesz. Vagyis a szocializmusban sem szabadulunk meg a változások szükségességétől. Csak a szükséges változások felismerésére és aránylag zökkenőmentes végrehajtására van és lesz a jövőben is lehetőségünk.”⁵

A nyolcvanas évek végén aztán egy ma is aktív „politológus” „felfedezi”, hogy „a fejlődéselmélet válságban van, mert nincs válságelméletünk”. És örömmel lapozza fel a nyugati válságirodalmat mintegy igazolásul (annak ellenére, hogy a szöveg legfőbb tekintélye egy Szmirnov nevű szovjet „politológus”): eszerint a válság világméretű és integráns, és így is kell tárgyalni. A „válság” a globális korban tehát nem szégyen, s az lett volna a csoda, ha bármely ország kimaradhatott volna belőle. S a kialakult legitimációs válságot feloldandó a „politológus” azt ajánlja pártjának, hogy fedezzék fel a válságelméletet, mint *poli-technikát*, belátva, hogy „a válság legitimitásának elismerése egyben a túljutás stratégiájának megfogalmazása.”⁶

Ennek a „kontinuumnak” a sikere, hogy a rendszerváltás után kiépült magyar liberális demokrácia nem a „kontinuum” tagadása, hanem annak szerves folytatása. Ez magyarázza a nyugatias intézmények keleties működését, a parlamentáris demokrácia tartalmi kiüresedését. Ma a parlamentarizmus olyan, mint az a radiátor, amelyre lángokat festenek, hogy a lángoló tűz benyomását keltsék. A logika ugyanis semmit sem változott. Válság van, ez a válság világméretű és integráns, senki sem vétkes, a folytathatóság feltétele a reform(retorika) *poli-technikaként* történő alkalmazása. A történelemfilozófiai perspektívának (a „progresszió” programja) alárendelt ideológia mögött azonban nyers politikai motívum rejtőzik: a hatalom megtartásának szándéka. Így ismét csak a politika első kérdéseinél járunk, amiről azonban, mint tudjuk, nem lehet beszélni.

---

⁴ Tökés 1987: 16.

⁵ Nyers Rezső: Az új gazdasági mechanizmus várható társadalmi hatása. In: Böröczfy Ferenc (szerk.): *A magyar gazdaságirányításról II.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. [1968] 6–7.

⁶ Ágh Attila: Legitimációs vákuum és válságelméletek. In: Szoboszlai György (szerk.): *Válság és reform.* A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve. Budapest, 1987. 8.

A „kontinuum” képviselői számára a politika kérdései alárendelődnek a történetfilozófiai perspektívának (a politika kérdései a végcél – a kommunizmus, a Nyugathoz való csatlakozás, a progresszív-demokratikus Magyarország – felől határozódnak meg), a történelem menete viszont alárendelődik a hatalomtechnika logikájának (ha a helyzet úgy kívánja, akkor a „túljutás feltétele a válság legitimitásának elismerése”). A történelem, azaz a valóság tényei és a tettek, vagyis a hatalomgyakorlás mechanizmusai között viszont a mindenható propaganda oldja fel a „disszonanciát”. Így válnak a „kontinuum” képviselői számára a kormányzás problémái kommunikációs feladványokká. Ez magyarázza, hogy a legfőbb bűn számukra sohasem az, hogy rosszul kormányoznak, hanem hogy rosszul kommunikálnak: a kormányzás kérdései nem válhatnak saját jogon önálló politikai problémává.

Mindeközben azonban az is világossá vált, hogy a „válság” nemcsak egy szövegfolyam által létrehozott „konstrukció”, hanem valóságosan létezik, s döntésekre, törvényekre, megváltoztatott állapotokra van szükség kezeléséhez. Erre azonban a „kontinuumon” belül nincs eszköz és nincs válasz: a kormányzás-tudás válsága karöltve jár az eszközök kudarcával. A reformválság viszont maga után vonja a történelemfilozófiai perspektíva tarthatatlanságát: ezáltal mára a progresszió programja került válságba.

A progresszió előfeltevéseinek válsága

A progresszió céljaihoz – miként szülőanyjához, a marxizmushoz – a társadalomtudomány eredményei szolgáltak igazolásul.⁷ Mert, ahogy Nyers Rezső teszi fel a kérdést, mi is a lényege a régi mechanizmussal szemben a tudományos kritikának? Az, hogy „a marxista társadalom- és közgazdaságtudomány állandóan fejlődik.”⁸ A nyolcvanas években kibontakozott „reformpárti ideológiai kontinuum” nyelvét és ideológiáját egyrészt a politikai status quo vonakodó fenntartójának és eme status quo bírálójának (Tőkés) szerepében fellépő politikai tudomány, másrészt a progresszív reform-közgazdaságtan biztosította.

A politikai tudomány válsága

Ahogy a hazai politikatudomány '80-as évekbeli helyzetének hazai diagnosztája írja: „A hazai közgazdaságtudományi kutatások fellendülése, ma már 2-3 generációnak nevezhető és nemzetközi mércével mérve is színvonalas közgazdász réteg és az új közgazdasági irodalom csak úgy jöhetett létre, hogy a gazdaságirányítási reform előkészítése és továbbvitele társadalmi és politikai igényként fogalmazódott meg. A politikatudomány fejlődése szempontjából ugyanúgy alapvető társadalmi feltétel a politikai rendszer demokratikus reformja. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a reformot azért kell megvalósítani, hogy fejlődjenek a politikai tudományok, de a politikai tudományok fejlődése nagymértékben múlik a demokratikus politikai reformok sorsán. A tudományok fejlődése társadalmi

⁷ Vö. Kulcsár Kálmán: Társadalmi fejlődés – történetiség – marxizmus. *Szociológia Szemle*, 1978/4. 535–540. Kulcsár az uppsalai szociológiai világtalálkozásra beszámolva többek között a következőket írja: „... a kongresszus elméleti vitáinak nagyon fontos tanulsága – és pedig ismét a marxista társadalomelmélet hatása folytán –, hogy a szociológián belül a történeti szemléletnek a társadalomfejlesztés gyakorlatában is jelentősége van, az előrelátást, a prognosztizálást segítő szemléletként. (Megjegyzem, hogy ezt az aspektust, nemkülönben a társadalomtudományoknak a tudatos társadalom-átalakításban betöltött vagy betölthető szerepét elsősorban a szocialista országok kutatói hangsúlyozták.) Lásd még például: Hülvély István: *Megjegyzések a liberalizmus-problémához*. In: Szoboszlai 1987: 158–164. „Csak a szocializmus történeti kísérlete indított el egy olyan folyamatot, amely a történelmi-gyakorlati tapasztalatok alapján egy korszerűbb, relativizáltabb tudomány- és ideológia-felfogás felé mutat.” Uo. 164.

⁸ Nyers 1983 [1968]: 6.

változásokba ágyazódik, és sok tekintetben a társadalmi környezet fejlődésétől függ. A marxista politikai tudományok fejlődésében a legjelentősebb húzóerőt a politikai rendszer demokratikus reformjának elhatározása és végigvitele, a demokratikus reformmozgalom megszerveződése jelentené. Ebben a reformmozgalomban *a politikai tudományok a maguk sajátos funkcióteljesítésével válhatnak igazán nagykorúvá, a szocializmus történelmi sorskérdéseire választ kereső és a politikai alternatívák megfogalmazását elősegítő aktív tudománnyá.*⁹ (kiemelés tőlem)

A „marxista politikai tudományok rendszerének” tehát funkciója van: a szocializmus történelmi sorskérdéseit megválaszolva a fejlődés előmozdítását szolgálja. A „kettős kötöttségű hősök” (Bihari) egyetértettek abban, hogy gyökeres reformokra van szükség ahhoz, hogy a fennálló rendszer átvészelve a rossz kormányzati irányítás és a változással szembeni ellenállás következményeit. Abban is egyetértettek, hogy a haladás útjában álló akadály maga a rendszer, azonban olyan változtatásokra van szükség, amelyek politikailag keresztülvihetőek, és nem vezetnek társadalmi destabilizációhoz, vagyis mégsem rengetik meg a rendszert: „A fordulat a reformban nem a szocializmus elvetése politikai erőszakkal és anarchiával, hanem a szocializmus megváltoztatása a reform demokratikus erejével. Nem a szocializmus megszüntetése, hanem közösen elfogadott elvek alapján való megőrzése. A reform nem személyi hatalmi pozíciók, szervezetek és intézmények konzerválását és megerősítését, hanem a társadalmi berendezkedés megőrzését szolgálja.”¹⁰

A reformpárti értelmiség egyezkedése a kényelmetlen valósággal aztán egy eltorzult nyelvi valóság kialakulását eredményezte. Ahogy Tőkés Rudolf illusztrálja a kor deformált politikai tudományi terminológiáját: „azt a politikai folyamatot, amely az 1968 utáni új gazdasági irányítási rendszerhez vezetett, ’mechanizmusnak’ nevezik; a külső gazdasági környezetnek a Magyarországot érintő hatásait a ’begyűrűzés’ kifejezéssel illetik; sokak által osztott, de nem artikulált nézetek összessége a ’tudati mélyáramlat’; ’reformkonformnak’ nevezik a kinyilvánított reformcélokkal összhangban álló nézeteket; a ’tézisveszély’ kifejezéssel jelölik a nézetek megmerevedésének veszélyét; a közvetlen adminisztratív gyámkodás a ’kézi vezérlés’; az állami intézkedésekre való reagálást természetesen ’visszacsatolási rendszernek’ nevezik; az eliten belül a politikai kérdésekről zárt ajtók mögött folytatott őszinte hangvételű viták jelentenek a ’fehér asztal melletti demokráciát’; aki rossz úton indul el, az ’mellékvágányra’ kerül; hacsak nem kerül ’csapdába’; ezt a csapdát azonban elkerülheti az egyén, ha ’alkalmazásorientált társadalmi tudására’ támaszkodik; ha ez nem sikerül, ’patthelyzet’ alakulhat ki; amelyből a ’funkciózavar’ kiküszöbölése útján lehet kikerülni, vagy úgy, hogy az egyén a ’molekuláris transzformizmust’ választja. És ha már semmi sem segít, az egyén bármikor újra csatlakozhat a ’társadalomhoz mint nyílt és puha nagyrendszerhez’; és örömet lelheti a ’paradigmamámorban’.”¹¹

Az effajta modoros, áltudományos nyelvezet egyrészt azt a célt szolgálja, hogy az eliten belüli kommunikációt hozzáférhetetlenné tegye a tömeg számára; másrészt magabiztossá teszi a szakma tagjait, hogy összefüggéseikben megértik azokat a kérdéseket, amelyek túl bonyolultak ahhoz, hogy az átlagember felfogja őket. Mindezek ellenére a legfontosabb vonása ennek a terminológiának mégis az, hogy kizárja a politika első kérdéseinek megfogalmazását és megértését. Mert a „csökevényes funkciót betöltő, leíró politikaelmélet létezik ugyan, de ki van téve minden jött-ment polgári elméleti irányzatnak, és azonnal zavarba jön, ha a tények és a politikai reálfolyamatok kritikájával találkozik. Gyakran

⁹ Bihari Mihály (1987a): *A politikatudomány helyzete*. In: Szoboszlai 1987: 212–237., 235.

¹⁰ Bihari Mihály (1987b): Reform és demokrácia. *Fordulat és Reform. Medvetánc* 1987/2. Melléklet 165–227., 166.

¹¹ Tőkés 1987: 20.

kénytelen elméleti kövületként hordozott ideológia tételekbe zárkózni, kiüresedett dogmák interpretátoraként fellépni.”¹²

Azt állítom, hogy a dolgok helyi értékét tekintve lényegileg nem történt változás: a „kontinuum” nyelve és gondolkodásmódja uralja el ma is a hazai politikatudományt. Ebből a szempontból nem elsősorban a személyek egy részének azonossága, hanem a logika kontinuitása a lényeges: a nyugatias tudományosság díszei mögött ugyanis változatlanul a „marxista politikai tudományok rendszere” áll. Ezen a nyelven születnek elnevezésében a politika világába bevezetést nyújtó, de valójában attól eltávolító politológiai „elvezetések”, a módszertani formalizmus jegyében látnak napvilágot apolitikus politikatudományi munkák. A tekintély hangján határozva meg a tudományosság kritériumait ma is túlnyomórészt a „kontinuum” tudósai uralkodnak (ne feledjük, annak meghatározása, hogy mi a tudományos, szintén uralmi kérdés). A „marxista politikai tudományok rendszere” tulajdonképpen egy jól működő uralmi mechanizmus: a „kontinuumhoz” való igazodás és alkalmazkodás jelöli ki a kizárás és bennfoglalás (például, hogy kiből lehet akadémikus) mechanizmusait. A „kontinuum” uralmának legnyilvánvalóbb példája, hogy a szakma akadémiai intézetét – a tudományos szocializmus személyekben megtestesülő folyamatosságát biztosítva – még ma is *Politikai Tudományok Intézetének* nevezik, már elnevezésével is mintegy tagadva¹³ a politikatudomány elvi lehetőségét – hiszen ebben az intézetben egészen bizonyosan nem teszik fel a politika első kérdéseit.

A liberális reform-közgazdaságtan válsága

A szocialista társadalom megújításának lehetséges és legitim módja a mennyiségi és kisebb minőségi változások mellett a *társadalmi reform*.¹⁴ Bizonyosak lehetünk felőle, írja Nyers Rezső, hogy gazdasági típusú reformokkal „a szocializmus fejlődése folyamatában időnként számolnunk kell”. És egy igazi reformpárti szocialistának azt is látnia kell, hogy „eljutunk majd valamikor egy olyan fázisba, amikor lényeges, alapvető változást kell eszközölnünk a politikai felépítményben, például az alkotmányban. Ha az alkotmányt megváltoztatjuk, lényegét, tartalmát tekintve minden bizonnyal az is politikai reform lesz. Lehet, hogy nem így fogjuk nevezni, de a változások mineműségét tekintve ez is reformintézkedés lesz.” Majd hozzáteszi: „az előbb említett mozgásformák látszanak azoknak a kategóriáknak, amelyekben megnyilvánul a szocialista társadalom önfejlődése.”¹⁵

Magyarországon ez az „önfejlődés”, a gazdasági-társadalmi reformok vitája liberalizációhoz és a liberális orientációk felerősödéséhez vezetett az elitben és az ellen-elitben egyaránt.¹⁶ Azaz, a kritikai marxizmus térnyerése Magyarországon nyugatias, de mégiscsak marxista gyökerű liberalizmussá vedlett át. Jól illusztrálja mindezt a hazai filozófiai gondolkodás fejlődése. A neomarxista újbaloldali értelmiségben – a 70-es évek második felében emigráló Lukács-tanítványok kivételével (Fehér Ferenc, Heller Ágnes, Márkus György) – ugyanis fokozatos eltávolodás megy végbe a marxizmustól, jóllehet nem annak módszertanától, hanem elsősorban politikai ideológiájától. Ezzel párhuzamosan a fejlődés eszméjét osztó

---

¹² Bihari 1987a: 213–214.

¹³ Vö. Bihari 1987a: „A politikával foglalkozó tudományok a társadalomtudományokon belül különülnek el, és mivel egymástól markánsan eltérő szemléletű (elméleti, történeti, szociológiai, pszichológiai stb.) tudományokról van szó, ezért nem helyes csupán politikatudományról beszélni, hanem a politikai tudományokról.” (kiemelés tőlem) Uo. 218.

¹⁴ Nyers 1983 [1968]: 8.

¹⁵ Uo. 8.

¹⁶ Szabó Máté: *A disszidensek hangjai. A szocializmus kritikája a magyar ellenzék irányzatainak gondolkodásában, 1968–1988*. Társadalomtudományok és Európa-Tanulmányok Intézete, Szombathely-Köszeg, 2008. 3.

filozófusok egyrészt a hazai polgári radikális szellemi tradíciókhoz, másrészt pedig a „koreszmének” megfelelően a tizennyolcadik századi francia felvilágosodás értékvilágához, annak emberi jogi és polgári jogi eszméihez közelítenek. Az új orientáció nevében „rehabilitálják” a klasszikus demokráciát, de nem mondanak le a szocializmus eszméiről.¹⁷ A folyamat betetőzése, hogy Marx helyére Rawls és a nyugati procedurális liberális politikai filozófia kerül, mert „úgy látszik, marxistának lenni mindenképpen problematikus dolog nekünk”.¹⁸ A logika azonban változatlan: a történelemnek meghatározott iránya van, és ha a fejlődés mégis megakad, akkor a marxista filozófus a *társadalmi változás alternatíváit* kutatva keres új orientációt.

S ami igaz a marxista filozófusra, az ugyanúgy érvényes a liberális reformközgazdászra is. Ahogy Kornai írja a kilencvenes évek elején, „a posztszocialista régióban a központi tervezésből való kiábrándulás sok közgazdászt a piac kritikátlan, mitikus kultuszára készített.”¹⁹ Az orientációváltás azonban belülről nézve mégiscsak fejlődés. A reformközgazdászok, vagyis a „csapat” nem „vaskalapos bürokratákból, hanem reformerekből áll, akiknek gazdasági nézetei közel vannak – vagy *korábbi elveik megtagadása nélkül közelíthetők* – a piacgazdaság értékeihez” (*kiemelés tőlem*). A „csapat” közös jellemzője „a pragmatikus, de hierarchikus tervgazdaság szigorú modelljét *folyamatosan fellazító változtatások szorgalmazásán alapul*”.²⁰ (*kiemelések tőlem*).

A „kontinuum” maga a „csapat”: egy nyelv és egy gondolkodásmód, a fölény, a tudás és hatalom együttese, hivatása: „a változtatás, a gazdaság talpra állítása”.²¹ A „csapat” ugyan megosztott²², de a szerep (a „haladó”, „reformer”) és a küldetéstudat (sajátos kiválasztottságtudat, fölény) azonossága mégis egységet teremt. „*Tudnak* valamit, s valamit *csak ők* tudnak. Ismerik az államigazgatás technikáját: tudják, hogyan kell különböző elképzeléseket egyeztetni, egy javaslatot döntésre alkalmas módon kidolgozni, az előterjesztéseket megszövegezni. Tudják, hogy honnan szerezhető be a szükséges információ, s azt is fel tudják becsülni, hogy az milyen irányban torzít. Sejtik, miért nem valósulnak meg rendszeresen a határozatok, s vannak ’ötleteik’ arra, hogy hogyan kellene kormányozni.”²³ Szakmai öntudatukat az sem ingatja meg – sőt, talán erősíti – ha kimondják: „a reform-banda megbukott”. A „reformerek” ugyanis azok, akik válságos időben is menedzselik az országot, az elhúzódozó folyamatok végén is vállalják a döntési pozíciót.²⁴ A csapat-tudatot pedig erősíti,

¹⁷ Körösi András: A kritikai-ellenzéki értelmiség Közép-Európában. *Századvég*, 1988./6-7. 104–123. 114. p.; valamint Körösi András: *Vázlat a magyar értelmiség szellemi-politikai tagoltságáról*. In: Szoboszlai 1987: 43–59.

¹⁸ Bence Györgyöt és Kis Jánost idézi Szabó 2008: 22.

¹⁹ Kornai János: A posztszocialista átmenet és az állam. *Közgazdasági Szemle*, 1992./június. 489–513. 490. p.

²⁰ Voszka Éva: A katarzis nélküli átmenet elviselhetetlen könnyűsége? *Közgazdasági Szemle*, 1990./ június. 687–702.; 689.

²¹ Uo.

²² „Durván fogalmazva budapesti értelmiségről-polgárságról, kádergyerekekről és vidékiekről van szó. Az első csoport jellegzetesen kutatóintézetekből indult, többségük nem lépett be a pártba. Pályájuk az utóbbi egy-két évben lendült magasba. Sokuk értékrendje tudatosan és hangsúlyozottan „európai”, s ezt külföldi tanulmányutakon, ösztöndíjasként vagy kormányok-pénzintézetek alkalmazottjaként volt is alkalmuk a gyakorlatban megismerni. Ők azok, akik „tárgyalóképesek”, jól beszélnek nyelveket, külföldi partnerek és jó ismerősök tucatjainak névjegyeit őrzik. Ők azok, akik kárhozzátják az ország és a központi hivatalok provincializmusát, „slamposágát” – s ezzel szemben már választékos öltözködésük, életvitelük is ellenpontot akar mutatni. Nem ultiznak, hanem teniszsznek. A másik két csoport inkább „kelet-európai”, közülük kerültek ki az egyetemi és a minisztériumi KISZ-titkárok, előbb-utóbb majdnem mindegyikük párttag lett, s viszonylag sokan próbálkoztak a titkársági-pártközpontos ugródeszkák felhasználásával (...) Noha az egyes csoportok között és azokon belül is meghúzható választóvonalak a jövő szempontjából fontosak lehetnek, a „csapat” egészének ma lényegében azonos dilemmákkal kell szembenéznie.” (Voszka 1990: 690–691.)

²³ Uo. 694.

²⁴ Vö. uo. 694–695.

hogy mások is annak tekintik őket. „S ne felejtsük el, a csapat nagy része jól érti a szűkebben vett szakmát: a gazdaság egészében gondolkodik, átlátja az összefüggéseket, nem keveri össze a különféle mérlegeket, és tudja, melyiket mire lehet használni. Sokan piaci jellegű részreformok kidolgozói – ezek alapelvei és technikái a kisujjukban van. Többnyire alkalmuk volt az adott intézményeket külföldön is tanulmányozni – s ez nemcsak nemzetközi kitekintést, hanem fontos személyes kapcsolatokat is hozott. 'Lehet, hogy nagyképű vagyok – mondja valaki, akit tényleg sokan túlságosan magabiztosnak tartanak –, de tíz évvel többet tudok, mint a többiek.'”²⁵

Ma már tudjuk, hogy a „csapat” számára megadatott *a katarzis nélküli átmenet elviselhetetlen könnyűsége*. Voltak közülük, akik a politikában maradtak, mások a politikában megszerzett tapasztalataikat és kapcsolataikat a gazdaságban, az üzleti világban kamatoztatták, hogy az ott felhalmozott tőkét újból politikai előnnyé kovácsolják. A „csapat” hatalma „a társadalmi kapcsolatok finom hálójára és a helyzetismeretet is magában foglaló szaktudásra épül”. Ez a tudás pedig átvihető volt a vállalkozások, a bankok világába. Ahogy Voszka Éva idézi egyiküket: „Ha én elmegyek innen, nem lépek be már működő cégbe, hanem alapítok magamnak vegyesvállalatként egy újat. Igaz, ebben is előnyöm lesz: tudom, miből van hiány, tudom, milyenek a szabályok, hiszen én írtam őket.”²⁶

A kontinuitást pedig a személyek azonosságán túl a logika azonossága biztosítja: a „csapat” feltételezi, hogy (1) az apparátust nem lehet leváltani; (2) a tényleges mozgástér nagyon szűk; (3) bárki kerülhet hatalomra, nemigen tehet mást, mint elődei.²⁷ Vagyis, a reformra való hivatkozás nem elsősorban az újraorientálódást gördülékenyebbé tevő, hanem a hatalomtechnika érvényesülését szolgáló eszköz.

A szocializmuskép válsága

Mert nem jelent-e visszalépést a reform a szocializmus céljaitól? – teszi fel a költői kérdést Nyers Rezső, majd marxi stílusban válaszol: az ember azért ember, hogy időnként aggodalma legyen.²⁸ Ezt az aggodalmat semlegesíti a „szocializmuskép” megújításának stratégiája.

A „szocializmuskép” kifejezés a „szocializmus érvényes koncepcióját” hivatott ábrázolni, számot vetve az elmélet (a történelemfilozófia) és a valóság közötti diszkrpanciával. A „szocializmus érvényes koncepciója” mint probléma felmerülése ugyanis látszólag azt jelzi, hogy a hivatalos ideológia számot vet a valósággal, szakítani akar egy merev, meggyökeresedett koncepcióval, illetve a „valóságosan létező szocializmus” gyakorlatával, történelmileg dinamizálva ezzel a szocializmus fogalmát. Valójában azonban a modernizálási törekvések mögött a hatalmi struktúra megőrzése a fő cél.²⁹ Az 1987-ben közreadott *Fordulat és reform* ajánlásait a párt Közgazdasági Munkaközössége is megvitatta. Búza Márton, a Szakszervezetek Elméleti Kutatóintézetének igazgatója úgy vélekedett: „külön-külön mindegyik probléma ismert, a hivatalos értékelések nem rejtik őket véka alá, egybegyűjtve azonban ezek már *más minőséget* kapnak, ami azt sugallja: *alapvetően* elrontottunk valamit.”³⁰ Mindebből azonban nem következik, hogy a párt ne lehetne továbbra is a fejlődés motorja: „A párt nélkül létezhetnek reformgondolatok, de nincs reformfolyamat (...) A párt nélkül nem valósítható meg az az érdemi, átfogó program, amelyre feltétlenül szükség van.”

---

²⁵ Uo. 695.

²⁶ Uo. 700.

²⁷ Uo. 698.

²⁸ Nyers 1983 [1968]: 24.

²⁹ Varga Iván: Megjegyzések a párt Közgazdasági Munkaközösségének állásfoglalásához. In: Kende Péter (szerk.): *Válság és reform. Magyar Füzetek 18.*, Párizs, 1987. 104–115.; 108.

³⁰ Idézi Varga uo. 110.

Majd a nyílt kormányzati önkritika követelményével kapcsolatban kijelenti: „És itt alapvető kérdéshez érkezünk: reálisan elképzelhető-e egy hatalmon lévő párttól, hogy 'hamut hintsen a fejére', 'megszaggassa ruháit', vállalva e tettének konzekvenciáit?! Talán még azt is ismerje el, hogy alkalmatlan a vezető szerepre? Adja fel küldetéstudatát, mondjon le a *hatalomról*, amely a kommunista pártok számára mindig is az első számú prioritást jelentett? Erről szó sem lehet. (...) Az önkritikát csak akkor lehet számon kérni, ha világosan megmondjuk azt is: ki és milyen ügyben gyakorolja. Az a paradox helyzet, hogy a *diagnózisban* általános egyetértés alakult ki, pontosan jelzi, hogy az önkritika formális követelése sehová sem vezet, hiszen 'mindenki minden szinten' hangsúlyozza, hogy 'szinte minden' válságban van. Konszenzus tehát nemcsak a sikerpropaganda optimista színeiben alakítható ki, hanem a válságpropaganda pesszimista konszenzusa is elérhető. Az önkritika azonban így megfoghatatlanná válik, s ez végül is csak oda vezethet, hogy 'a kormányzat dialógust kezdeményez a társadalommal'.”³¹

A helyzetértékelés (a „szocializmuskép”) megváltozása mögött a hatalom megtartásának szándéka húzódik meg. Amikor a legitimációs mechanizmusok válságba kerülnek, „legitimációs vákuum” idején van szükség „egy új szocializmuskép kivajúdására”.³² A megoldás a válság elismerése³³ és a reformretorika mint *poli-technika* alkalmazása.³⁴ S a „kontinuum” ideológusa el is magyarázza pártjának, hogy mi is a haszna az alkalmazott stratégiának. Ezek a technikák önmagukban is konszenzusteremtő hatásúak, és a konfliktusok feloldása révén legitimálnak is – magyarázza –, ezért a reformok továbbvitelének előfeltétele egy alaposan végiggondolt reformstratégia kialakítása, amelyben „összeállnak a társadalom átalakításának főbb mozzanatai, s egy új ideológia is”. Az első lépés: a válság elismerése („a válság legitimitásának elismerése ... egyben a túljutás stratégiájának megfogalmazása”); aztán be kell mutatni, hogy a válság világméretű és integráns, abból senki sem maradhatott ki³⁵, majd el kell mondani, hogy a végveszély elkerülését csak átalakulás révén oldhatjuk meg, amely azonban „új életlehetőségeket is feltár előtte”. Vagyis a „kontinuum” nyelven fogalmazva: „Manapság, úgy gondolom, nem annyira az ideális távlatok értelmezésével, egy kommunizmuskép rendszerezésével, hanem a közelebbi jövő racionális modelljével kell foglalkoznunk (...) El kell hárítanunk tehát a nagy elmélet kísértését, de a szinte strukturális mozzanattá kövesedett praktikizmus-pragmatizmust is, mert cselekvési programot manapság csak az elméleti általánosítás és a gyakorlati irányultság kettős funkcióját hordozó középszintű elméletek – amilyen a *modernizáció elmélete* – képesek nyújtani (...) ennek felvázolása egy újabb, dinamikusabb és teherbíróbb nemzeti konszenzust hozhat létre (...), amely feltétlenül szükséges a mélyreható reform végrehajtásához.”³⁶ (*kiemelések tőlem*)

³¹ Uo. 112–113.

³² Ágh 1987: 5. Vö. Szamuely László: Szocializmus-felfogás, modernizáció és reform Magyarországon. *Világosság*, 1987/4.; Schmidt Péter: *Demokrácia és politikai reform a Magyar Népköztársaságban*. In: Szoboszlai 1987: 59–70. „A szocializmus talaján kifejeződő érdekek- és véleménykülönbségeket nem lehet a régi, a szocialista átalakulás kezdeti időszakában létező antagonisztikus ellentmondások mintájára a legalitásból kiszorítani. A ma létező rétegek érdekei, eltérő véleményei a szocializmus talaján keletkeznek, ezeket nem az elnyomás eszközeivel kell kezelni, hanem a politikai integráció eszközeivel.” 66.

³³ „...a régi szocializmuskép fogságában egészen a legutóbbi időkhöz elutasítottuk ezt, vagyis a válságnak a saját fejlődésünkre való vonatkoztatását.” Uo. 7.

³⁴ Ágh 1987: 7.

³⁵ „A válság tehát olyan krízis-időszak, amelyben mély, alapvető változás játszódik le, s ezért – pozitív kimenetele esetén – megújulást is hoz magával. A szocialista országok nem ismerték el a válság legitimitását, és megérték a változó világban a legitimitás válságát. A gyors reagálás és válságszabályozás helyett a globális válság hatására elhúzódó válságszakaszba kerültek, s mindenekelőtt el kellett fogadniuk a válság tényét ahhoz, hogy kiléphessenek belőle, hogy túlhaladhassanak rajta.” Uo. 8.

³⁶ Uo. 7., valamint 19.

A félreértések elkerülése végett a fenti szövegek a nyolcvanas évek végéről származnak, de a követett logika most is ugyanaz. Míg a Gyurcsány-kormány korábbi időszakában az álság politikája rejtette el a válságot (a kormányon lévő erők minden idegszálukkal arra törekedtek, hogy tagadják a – politikai, erkölcsi, gazdasági, jóléti stb. – válságot); addig az elmúlt félévben a válságnak kell elrejtene az álságot: a válság tényének elismerése, a „végveszély elkerülésére” való hivatkozás arra jó, hogy egy „újabb, dinamikusabb és teherbíróbb nemzeti konszenzust” hozzanak létre, amely „feltétlenül szükséges a mélyreható reform végrehajtásához”, meg ahhoz, hogy a „progresszió” erői az alternatívák létét tagadva őrizzék meg a hatalmukat.

A történelemfilozófia válsága

A válság – a krízis (ógörög eredetű kifejezés, jelentése: „megkülönböztetés, választás, eldöntés”) – a célok bizonytalanságának meghatározásával áll összefüggésben. Akkor van válság, ha nem tudjuk eldönteni, hogy milyen célokat kövessünk, milyen utat válasszunk.³⁷ A történelemfilozófia válsága arra utal, hogy a progresszió mozgalma elvesztette korábbi magabiztosságát.

A rendszerváltásban résztvevő politikai erők úgy gondolták, ha a szocialista „köztulajdon” „magántulajdonba” adják, a „redisztribúciót” „piacra” váltják fel, az „egypártrendszerrel” áttérnek a „többpártrendszerre”, ami automatikusan biztosítja a „diktatúra” felcserélését „demokráciára”, akkor megtörténnek tekinthető a „szocializmus” felváltása a „kapitalizmussal”. A baj ezzel a logikával az, hogy az így értett „szocialista–kapitalista” rendszerváltást mintegy negyven évvel azelőtt egy ezzel éppen ellentétes „kapitalizmus–szocializmus” csere előzte meg. A történelemfilozófia válsága annyira egyértelmű, hogy azt még egy nyilvánvalóan progresszív gondolkodó is magától értetődőnek veszi: „A két rendszerváltás kísértetiesen hasonlít egymásra mind politikai-ideológiai megokolásában, mind felfogásában és az alkalmazott forráskönyvben. Akkor a kommunista hatalomátvétel során úgymond 'az ország minden bajáért felelős' és 'bűnös' kapitalizmust (feudálkapitalizmus) kívánták felváltani a 'jó' és a 'megoldást' biztosító szocializmussal, legutóbb viszont 'az ország minden bajáért felelős' és 'bűnös' szocializmust gondolta a rendszerváltó politikai osztály a 'megoldást' biztosító és 'jó' kapitalizmusra cserélni. A forráskönyv pedig (...) az intézmények ellentétes irányú cseréjét írta elő: akkor a 'magántulajdon' helyett a 'köztulajdon' kizárólagosságát tartották helyénvalónak, a 'piacot' 'bürokratikus koordinációval' kívánták felváltani, és természetesen a demokráciát egyetlen párttal is megjeleníthetőnek vélték.”³⁸ Most akkor melyik is van a közelebb a végcélhoz? Különös élességgel vetődik fel ez a kérdés akkor, ha figyelembe vesszük, hogy mind a szocializmus, mind a hozzá képest alternatívául szolgáló gazdaságpolitikai ideológia természeténél fogva *univerzális jellegű*. Ahogy Szelényi Iván mondja: „a monetarizmus, miként a marxizmus, univerzalisztikus eszme. A *szébb jövő* nemcsak hogy hamar elérkezik, de *mindenki* egyformán részesedik majd áldásaiból. Még akkor is, ha az átalakulásnak lesznek vesztesei. A monetarizmus *morálisan magasabb rendű* más ideológiáknál. Aki nem ért egyet a monetarista intézkedésekkel, az nemcsak téved, hanem bűnt követ el.”³⁹ (*kiemelések tőlem*)

³⁷ Vö. Láncki András: Válság és politikai filozófia. *Kommentár*, 2007/4. 1–19., 9.

³⁸ Laki László: Rendszerváltás és demokrácia. In: *Andrássy úti esték*. Civil Akadémia Alapítvány, 2009. 1–26., 5.; vö. Laki László: A „rendszerváltás” vagy a „nagy átalakulás”. Tézisek arról a kihívásról, amit rendszerváltásnak neveznek. *Nemzeti Érdek*, 2008/4.

³⁹Szelényi Iván – Gil Eyal – Elanor Townsley: Posztkommunista menedzserizmus: a gazdasági intézményrendszer és a társadalmi szerkezet változásai I-II. *Politikatudományi Szemle*, 1996/2–3.

Látni kell, hogy ma éppen a politika első kérdéseit („ki uralkodjon?“, „mi az állam funkciója?“ stb.) veszi körül a legsúlyosabb szellemi zűrzavar. A kormányzás legégetőbb kérdéseit a történelemfilozófiai küzdelmek utórezgései homályosítják el. Konkrétan, a marxisták és kapitalisták világtörténelmi harca értékeli le az állam körül folyó értelmes diskurzust. A kapitalisták szerint⁴⁰ míg a piac jó, addig az állam rossz; a piac képes kijavítani működésében fellépő hibáit, s így minden állami beavatkozást sürgető lépést a szocializmus térnyeréseként értelmeznek. Ezzel szemben a szocialisták szerint állami beavatkozással kell korrigálni az elromlott kapitalizmus fogyatékosait, s így minden, a piac autonómiáját hangsúlyozó kiállást a legyőzendő kapitalista pozíció manifesztációjaként kezelnek. A logika azonban ugyanaz: a történelem útja egyenesen halad előre, míg be nem teljesíti önmagát (ez lenne a „progresszió ígérete“), s az már csak az elfoglalt pozíció kérdése, hogy miben is áll ez a végcél: a szocialista vagy éppen a kapitalista társadalom fölényében. Így tehát ma kapitalisták (neoliberálisok), szocialisták (állami beavatkozást sürgetők), valamint antiglobalista „forradalmárok” (a problémákat az összeesküvés-elméletek előfeltevései alá rendelők) csoportjai között folyik a mindent eldöntő küzdelem – míg azok, akik úgy gondolják, hogy az államot a jó kormányzás feltételeinek megteremtése érdekében kell megerősíteni, kívül állnak ezen az ütközeten.

Azonban a történelemfilozófia válságához nemcsak a „szocializmust vagy kapitalizmust”, de a „diktatúrát vagy demokráciát” dilemmája is szorosan és lényegileg tartozik hozzá, ez a probléma pedig fogalmilag legvilágosabban a „posztkommunizmus” terminusában sűrűsödik össze. A fogalom meglehetősen újnak mondható a politikatudományon belül, ám sokkal homályosabb és zavarosabb, mint ahogy az első pillanatra látszik. Annak ellenére, hogy a posztkommunizmus fogalmi aurájában számos intellektuális kísérlet („kelet-európai társadalmak”, „a volt-szovjet blokk országai”, „poszt-totalitarianizmus”, „új demokráciák”, „kelet-európai átmenet”) fogalmazódott meg a probléma leírására, a terminusok változatossága és gazdagsága ellenére ezeknek a kísérleteknek van egy fontos közös vonása: mindegyikük a progresszív nézőpontból nézve veszi szemügyre a jelenségeket.⁴¹ *Univerzális nézőpontból nézve* a posztkommunizmus terminusa azt sugallja, hogy a kommunista rezsimek összeomlásával nemcsak az érintett országok, de alapvetően az egész világ politikai dimenziója változott meg, s ezek szerint a posztkommunizmus problémakörét a fejlődés perspektívájában kell megérteni. Vagyis a posztkommunizmus a kommunizmussal való szakítás eredménye: a szovjet típusú rezsimek összeomlásának köszönhetően Kelet-Európában is a demokrácia dicsőséges eljövételének lehetünk tanúi. A progresszió jegyében az új demokratikus rezsimek saját jövőjüként hordozzák magukban a nyugati típusú demokráciává válás reményét.

A posztkommunizmusnak ugyanakkor lehetséges egy *internalista szemlélete* is: a posztkommunizmust úgy megérteni, ahogy az önmagát érti meg.⁴² Ez pedig feltételezi, hogy a posztkommunizmus problémakörét – a kontinuitás jegyében – a kommunizmus szerves folytatásaként kezeljük, vagyis ne a felételezett jövő („a történelem vége”: nyugati típusú demokráciák), hanem saját előzménye és múltja (a kommunizmus) felől értsük meg.

Míg az univerzalista-progresszivisták megközelítés külsődleges mércét alkalmaz (ilyen a „történelem”), és a kommunizmus végét hangsúlyozza; addig az internalista szemlélet belső mércéivel a posztkommunizmus partikularitására összpontosít. Mindkét koncepció

---

⁴⁰ Vö. Szalai Ákos – Szepesi Balázs: Mit nem tudunk a magyar kapitalizmusról? Jelentéstervezet a magyar kapitalizmus állapotáról. *Kommentár*, 2008/1. 3–17.; Jelentés a magyar kapitalizmus állapotáról 2008. <http://www.kozjoeskapitalizmus.hu/files/kapjel2008.pdf>

⁴¹ Láncai, András: What is Postcommunism? *Society and Economy*, 2007. Volume 29. 65–85.; 69.

⁴² Uo. 69.

rendelkezik empirikus dimenzióval (mi a helyzet?), és normatív karakterrel (mi /lenne/ a megfelelő válasz a helyzetre?) is.

1. táblázat: A posztkommunizmus progresszív és internalista megközelítése⁴³ (lásd: Láncki 2007: 71–74., G. Fodor–Stumpf 2008)

	Progresszív megközelítés	Internalista megközelítés
Miért omlott össze a kommunizmus?	a Nyugat gazdasági fölénye Kelettel szemben demokrácia-deficit az emberi jogok figyelmen kívül hagyása	Az autoritás hiánya A kommunista identitás elvesztése A kikényszerített modernizáció embertelen természete Növekvő kétely a kommunizmus nyugati demokráciákkal szembeni fölényét illetően
Az átmenet célja, a posztkommunizmus kontextusa	Csatlakozás a „Nyugathoz” Történelmi szükségszerűség A nyugati intézmények és eljárások másolása (mintha a Nyugat egy monolitikus tömb lenne) „integráció” a Nyugat gazdasági, társadalmi, intellektuális rendjébe A modernizáció mítosza	„Államalapítás” Identitáspolitika, beleértve a nemzeti függetlenség kérdését A nemzeti érdek világos meghatározása Konfliktusok felvállalása a nemzeti érdek védelme érdekében
Policy	A reform és a történelmi fejlődés mítosza A létező struktúrák lerombolása egy elméletileg elképzelhető jobb berendezkedés értelmében Állam-ellenesség a retorikában, de gyakorlati képtelenség a hatékonytalan és túlburjánzó állam leépítésére Az állam kérdése történetfilozófiai probléma <i>Állam vagy piac:</i> az állam nem a jó kormányzás eszköze, hanem a piac ellensége	Az utópikus társadalommérnökséggel és az univerzális társadalmi reformokkal szembeni szkepticizmus Világos preferenciák a társadalmi problémák kezelésében Az állam kérdése a politikai okosság problémája <i>Állam vagy piac:</i> az állam a jó kormányzás nélkülözhetetlen eszköze, neki kell kiigazítani a piac mechanizmusait – mindenki, még a piac érdekében is

Szemben a posztkommunizmus liberális-progresszív megközelítésével, azt gondolom, meg van a jogunk, hogy saját problémáinkat – szakítva a progresszió logikájával – internalista módon közelítsük meg.

Új barbárok – új politika⁴⁴

⁴³ Vö. Láncki 2007.; G. Fodor Gábor – Stumpf István: Neoweberi állam és jó kormányzás. *Nemzeti Érték*, / Ősz (7.) 5–27.

⁴⁴ Vö. G. Fodor Gábor: A progresszió válsága és az új középkor. *Magyar Nemzet*, 2009. március 26. Az „ötlet” inspirálója Konsztantin Kavafisz *Barbárokra várva* című verse volt.

Az internalista megközelítés követeli meg, hogy feltegyük a kérdést: ha kudarcot vallott a progresszió ígérete, ha kifulladt a történelemfilozófia legitimáló ereje, akkor nem kellene elveszíteniük a hatalmat is? A kérdés több mint jogos, hiszen a miniszterelnök lemondása utáni események is csak megerősíthettek bennünket, hogy ez még mindig az *ezígy* világa, ugyanaz a csapat, ugyanazok az emberek, s ugyanaz a logika is, s úgy tűnik, nem lehet még *amúgy*.⁴⁵ A „kontinuum” folytatódik. De mi magyarázza mégis a folytathatatlan folytathatóságát, ha a „kontinuum” már megbukott? Azt állítom, hogy egyetlen mozzanat: a barbároktól való félelem. A rendszer ugyanis a barbárok és az új középkor eljövetele – azaz a Fidesz – általi fenyegetettségéből nyeri legitimitását.

Ki a barbár? Akinek a nyelvét nem értik, akinek a gondolkodása idegen. A barbár a rendszerellenes, a félelmetes. Mit akarnak a barbárok? Helyzetértékelésük egybevág a rendszerváltás válságirodalmának pozitív aspektusával. Eszerint: a válság egy korszak végeként áll elő, kimerültek azok a források és fejlődési lehetőségek, amelyek az elmúlt évtizedek „társadalomfejlődésének dinamikáját” adták.⁴⁶ Az előállt gazdasági válság a társadalmi válságjelenségek szaporodásának nem *oka*, hanem maga is a válság egyik *megnyilvánulása*⁴⁷, hiszen jól látható, ahogy a fejlődés menetében a születési rendellenességek beépített akadályokká váltak.⁴⁸ A gazdaság válsága mögött általános társadalmi, politikai, erkölcsi, legitimációs válság⁴⁹, valamint a „társadalom perspektívavesztése” áll. Egy „csőddel fenyegető erkölcsi deficitről” van szó, mert a „gazdaság egyensúlyvesztése mögött is szellemi zűrzavar” húzódik meg.⁵⁰ A szellemi zűrzavar következtében az intézményeket „félrehasználják” (azaz egyazon intézményi rend bázisán többféle realitás keletkezik), a létező rendszer piaci magatartást szimulál a piacon (az egyén részt vesz ugyan a versenyben, de utólag tudja meg, hogy teljesítményét vajon a magasugrás vagy a szabadfogású birkózás szabályai szerint értékelik-e), a rendelkezésre álló régi eszközök pedig kimerülnek. Tehát a gazdaság alkalmazkodóképességének zavarai nem magyarázhatók kielégítő módon gazdasági tényezőkkel, nem szüntethetők meg csupán gazdasági természetű szabályozás útján, hanem csakis új politikával: a zsákban futás megismert kínja ugyanis nem a futás, hanem a zsák elvetésére int.⁵¹ S eközben a „nagy Titokról” nem beszéltünk eddig: a titokról, hogy politikai diktatúrában éltünk.⁵² A politikai vezetés valamit állított magáról és az országról, és ez a valami nem volt igaz: egy elvetélt és végig gondolatlan társadalmi utópiával van tehát dolgunk. A jelenlegi válság „a társadalmi utópia csődjé”, „egy történelmi léptékű szélhámosság”, amely során „az MSZMP sunyinak nevezi ellenségeit, mert azok kimondva kimondatlanul a hatalmat célozzák meg”.⁵³

---

⁴⁵ Lásd Publius Hungaricus (2007): A féltudású elit alternatívája. www://index.hu//velemeney/jegyzet/feltud2/

⁴⁶ Szalai Júlia: Társadalmi válság és reformalternatívák. *Fordulat és Reform. Medvetánc*, 1987/2. Melléklet 295–318.

⁴⁷ „... a jelenlegi válság nem egyszerűen „gazdasági nehézségeink” miatt állt elő, hanem maguk a gazdasági válságjelenségek egy hosszabb ideje tartó, mára mindinkább körvonalazódó általános, társadalmi, politikai, ideológiai, legitimációs válság megnyilvánulási formái.” Uo. 295.

⁴⁸ Tökés 1987: 21.

⁴⁹ Lányi András: Kihez fordul a reform? *Fordulat és Reform. Medvetánc*, 1987/2. Melléklet 279–295.

⁵⁰ Uo. 285. „... uralkodó eszméink nem mutatnak túl a pillanatnyi gyakorlat minden áron való fenntartásán és önmagával történő igazolásán. S mikor már úgy tűnik, nem tartható fenn tovább ez a gyakorlat, a társadalom tanácstalanul, ingerülten és zavarodottan szemléli saját súlyosbodó nehézségeit. Egy hosszú korszakon keresztül ugyanis a lappangó ellentmondások nem jelentkeztek nyílt konfliktusok formájában, mert mindenki számára előnyösebbnek bizonyult az ellentmondó érdekek megfogalmazásánál és nyílt képviselésénél ugyanezek suba alatti kompromisszuma. Ezért „nincs” válság: elműködgetünk.”

⁵¹ Uo. 290.

⁵² Vági Gábor: *Aznapok. Századvég*, 1987/ 6-7. 5–16.; 6–7.

⁵³ Uo. 8.

Persze különböző lehetőségek állnak fenn. A rendszerváltás válságirodalmának helyzetértékelése

- (1) ma már nem érvényes (azaz a rendszerváltás beváltotta a hozzá fűzött reményeket);
- (2) kontinuum, van tehát folyamatosság a problémákban, de a problémák csak látszólag ugyanazok; ma más a kontextus, más az értelmezési keret, más a konjunktúra stb.;
- (3) ma is változatlanul ugyanúgy érvényes.

Ha viszont a rendszerváltás válságérzékelése ma is érvényes, az azt jelenti, hogy nem történt meg a rendszerváltás, s mint ilyen, megismétlésre váró feladat. Ennek megfelelően a válság legfeljebb csak részben világméretű és integráns, de legalább annyira partikuláris és helyi is: a gazdasági világválság tehát csak egy aspektusa a megoldandó feladatoknak. A válság megoldása pedig nem elsősorban gazdasági, hanem politikai kérdés.

A „suba alatti kompromisszumok”, az „elműködgettünk”⁵⁴, a „féltudású elit”, az *ezígy*⁵⁵ világából csak egy új politika segítségével törhetünk ki: új emberekre, új tudásra, új logikára van szükség. Lehetséges tehát jó kormányzás (ebből adódóan lehetséges rossz is). A kormányzás *politikai* természetű feladat; az állam megerősítése ennek megfelelően nem történelemfilozófiai probléma (azaz nem a szocialisták és kapitalisták világméretű harcának tétje), hanem a jó kormányzás nélkülözhetetlen eszköze; nem reformálni kell, hanem renoválni: a régi politikai bölcsesség – a politika első kérdéseinek – bázisán kell új rendet alapítani. Az újbarbárság tehát a „kontinuum” megdöntése és az új alapítás programja: „*Mire várunk, tolongva mind a fórumon?*”/Hogy végre ma a barbárok betörjenek./„*A szenátus mért ily tétlen s tanácstalan? /Miért nem ülnek törvényt a szenátorok?*”/ Mert várják, hogy a barbárok betörjenek. / *Mily törvényt hoznának még a szenátorok? / Majd hoznak a barbárok, csak betörjenek.*” (Kavafisz: *Barbárokra várva*).

---

⁵⁴ Lányi 1987

⁵⁵ Publius Hungaricus (2007): A féltudású magyar elit. www://index.hu/velemeny/jegyzet/feltud070321/